

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ И ЈЕЛЕНА КАПУСТИНА:
ИЗ ЛЕКСИКЕ КАЧЕРА

Српски дијалектолошки зборник LVIII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2011, стр. 1–336.

Монографски прилог *Из лексике Качера* Драгољуба Петровића и Јелене Капустине (други монографски прилог у истом броју СДЗб је *Говор Ужичке Црне горе* Славољуба З. Марковића) заснован је на грађи прикупљаној последњих тридесетак година у горњем Качеру, пре свега, у Белановици и околним селима (Драгољу, Живковцима, Калањевцима, Шуцима, Трудељу, Козељу, Пољаницама), али и са спорадичним допуњавањима из предела високог Качера (Липља, Бранчића, Заграђа, Угриноваца и Рудника). *Речнику* (29–328) претходи релативно обиман *Увод* (5–24), потом *Извори и литература* (26–27) и *Скраћенице* (27–29).

Аутори су у првом делу *Увода* (с поднасловом *Почеци*) пружили битне информације у вези са настанком збирке речи, која је свој основни облик добила у пролеће 1999. („под крилима *Милосрдног анђела*“), и географским одређењем Качера. Други, обимнији део *Увода* посвећен је белешкама о говору Качера, које су сами аутори скромно квалификовали као „сасвим сумарне и тичу се само оних појава које на појединим нивоима структуре качерскога говора имају крупнији значај“ (6–25). У ствари, наведена су сва важнија прозодијска, гласовна, морфолошка и синтаксичка обележја говора организована у четири целине, и насловљена: 1. Гласовни систем (6–18), 2. Облици (18–23), 3. Напомене о синтакси (23–24) и 4. Завршне напомене (24–25).

Најпре је констатовано да прозодијски систем качерског говора садржи сва битна обележја карактеристична за новоштокавски појас

(северо)западне Србије у додиру са косовско-ресавским дијалектом, одн. да је преношење кратког акцента с крајњег слога у речи извршено по косовско-ресавском моделу (стр. 6–7): *ò̄šāc-ò̄ca, ìò̄šok, vò̄da, Kāčēr-Kāčēra, Kòzēl-Kozēla, domāhin*, али – *ò̄šāc je, ò̄ca su, ìò̄šoka, domāhina, vò̄dē, is Kāčēra su, oī̄ Kozēla je* и сл. И одмах након тога следи важна констатација: „Такав модел простира се од Драгачева и преко чачанске околине, таковског краја и Рудника прелази у централну Шумадију (тзв. ерско преношење), при чему о пружању те изофоне од таковске зоне према Руднику засад немамо поузданих података.“ Говор Качера има пет акцентованих прозодема (стр. 8): *â á ã ä à*. Битна новина у односу на раније налазе проф. Петровића (уп. Драгољуб Петровић, *Најомене о говору Качера*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1999, стр. 383–394) јесте акут, уместо којег је раније бележен „необичан“ (и на неочекиваним местима) дугоузлазни акценат (стр. 7–10): у прилошким облицима типа *нòд, вòд, òвд, гòр, дòл* (раније записивано *нóд, вóд, óвд, гóр, дóл*), у Гмн типа *добровòљāца* (*и́рема добровòљāца*), у презенту *и́рнē, наслēдī̄*, у трпном придеву *зabḗљен, одgā́јена* и у примерима *девòјка, мāли*. Раније означаван дугоузлазни акценат у облицима презента и трпног придева (ради се о позицијама у којима је регуларно стајао акут) био је сигнал да се те речи поново подвргну анализи (уп. Драгољуб Петровић – Снежана Гудурић, *Неоакуй̄ на северном ìодножју Рудника*. – Зборник Института за српски језик САНУ, 1: Посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота, Београд, 2008, 419–428). Качерске прилике указују на то да је „акут имао знатно шири размештај од онога који је Ивић назначио“, у широком појасу између Западне Мораве и Качера, одн. да обухвата Гружу, Драгачево и најисточнија насеља Ужичке Црне горе. Ова новина у области прозодије, уз чување фонолошке индивидуалности јата у појединим говорима северозападне Србије, „може бити знак да су развојни процеси на тим просторима ... текли успореније“ (стр. 7–8), да би даље закључили „да се у широком појасу од долине Ибра и преко Драгачева (можда) и до висова Повлена и Маљена и даље према истоку у целини“ налази компактан косовско-ресавски супстрат (стр. 9–10). Као факултативан бележе у качерском говору и кановачки акценат (10–11): *жéна, вóда, рéкли, црвéна* и сл.

Судбина послеакценатских дужина условљена је квалитетом акцента и њиховим положајем у речи. Доследно се среће иза узлазних акцената у отвореном и затвореном слогу (стр. 11: *и́рāvē; и́рчīm*),

спорадично иза краткоће (стр. 11–12: *дòйрчї; їрèложїмо*), а иза силазних акцената различито се понаша (уп. пр. на стр. 12: *рãдим; їрèба* и *їрèбã їи* поред *дòнò; вїдим* и *бўдãк; кўїїмо/кўїїмо*); иза акцената може се јавити само једна дужина (*зãвèжемо*). У Качеру је редовно дужење пред сонантима (стр. 12: *Пèйрòв; комунизãм*), а дуг је и вокал на придевским наставцима *-ав* и *-асї* (стр. 12: *ћòрãво, црвенкãсї*). У великој мери реализују се оба типа преношења акцената на проклитику (стр. 12–13: *ў рўке, ðко ñè; ñї знао, ò слави; двè године* и сл.).

Вокалски систем инвентаром и артикулацијом гласова углавном се не разликује од других сродних говора и од вокализма стандардног језика, уз две занимљиве појединости: у траговима је уочено благо повлачење изговора дугог *a* уназад (стр. 14: *млãд, динãрã*) и, друго, изразити су трагови ијекавског наноса (стр. 12: *вудије, їрїје, нїкућ, ћèвер*; уп. и *сјèра*). И у Качеру се јављају сви типични икавизми шумадијско-војвођанског типа (стр. 15: *зрїје, нãсмїјемо, їрежївила, вїдрици*, али само *їреко* и „уравнавањем“ настало *їрèйазим, їремèйила*), потом фонетски ликови *биљега, одбиљежи* (15). Константују вокалске елизије (стр. 16: *д-òзїдаш, с-ослòбоди*) и контракције вокала (стр. 16: *дòчеко, вїдо, окрèнò*). У важније консонантске одлике спада одсуство фонеме *x* и редукована појава *ф* (стр. 16–17: *Крїсїос, иãзуком, рèкок, ðрãја; вèрмã; вãйã, вãла*). Издвојили су чешће промене у сугласничким групама (стр. 17): *мнãда; млòго, гњèздо, їрòжљèбим, їрãци, дãчицу, жглãвак*) и гласовне алтернације (*ћèрци, Рãдòјци, ћèрчино, Рãдòјчин; извўчу*).

На морфолошком плану (стр. 18–23) издвојене су, такође у напоменама, особине именица, заменица, придева, бројева, глагола и прилога. Као важније особености именица (стр. 18–20) аутори су издвојили: мешање декл. типова *Жико – Жика* и *Жика – Жикè*, с присв. прид. *Дрãгòв, Бòров*; вок. личних имена на *-ица* увек је *Љўбица, Дрãгица* (уп. вок. *кўкавицо*); Ијд *Дрãгићом, їрућом; мãшћом, крвљом*; проширење *-ей-* у примеру *врèйèно – врèйèнèйша*; наставак *-ију* у Гмн *кокòшију, нòћију, òчију*; ДИЛмн колективних именица има наставак *-ма* (*јãгњãдма, бурãдма* и сл.). Од заменичких појединости (стр. 20) издваја се наставак *-е* у ДЛјд (прича *мèнè*) и енкл. облик *ви* у Дмн (дè *ви* је). Заменичко-придевску промену одликује *-им* у ДЛјд м. и ср. рода (стр. 20: *мòјим, нèким, гòрњим*). Скрећу пажњу (стр. 21) на акц. тип одр. вида *òшїрї, їўїй, љўїйè* и облике компаратива *бèљши, румèнији*. У Качеру се деклинирају основни бројеви уз заменице ж. рода *два* и *їри* (стр. 21: *двèма, їрїма*), а

слично се понашају и збирни бројеви (*двојма*, *тјројма*, па и *осморма*). Систем глаголских облика (стр. 21–22) не одступа од прилика у сродним суседним говорима: имперфекат се јавља у траговима, а аорист је чест (*бијаше*; *дођоше*, *морадо* и сл.). Карактеристични прилози (стр. 23) су *јуџири*, *вѣчи*, *нѣћи*; *грѣдом*; *диљбије* (ум. *даље*) и *дојако* (ум. *досад*).

Издвојени су и поједини синтаксичких детаљи (стр. 23–24): уз лична имена у посесивном значењу облик презимена је у ном. (*Животи Јанковић*; можда се овде ради или о посесиву на *-јь или о окамењеном старом ген. мн. ?); уобичајена је временска конструкција *за ладвине*; узрочно значење има предлог *врз* с ген. (*Морају се венчати врз деце*), а сасвим је обичан беспредлошки датив уз глаголе кретања (*иде̄ идо̄шоку*, *силази до̄л чѣсми*); уз глаголе *сметати* и *помоћи* чест је акузатив уместо датива (*да идо̄мгну њѣга̄*); сасвим је обично удвајање предлога (*за љ кацу*, *до идо̄и кућу*) и сл.

У завршним напоменама уводног излагања (стр. 24–24) констатовано је да преглед побројаних особина указује на чињеницу да се оне углавном уклапају у ареал који је за централношумадијски простор одредио С. Реметић.

Централни део књиге је наравно *Речник*. С разлогом аутори упозоравају, што многи пропуштају да истакну, да на њега треба „гледати једино као на прилоге познавању качерске лексике“, свесни чињенице да се ова ограничења једнако тичу и инвентара и презентоване семантике. Речи су дате азбучним редом, акцензоване (неакцензоване су извесно само речи које су преузели из писаних извора, које наводе на стр. 26–27, а нису успели, односно нису стигли да их верификују у живом говору; зато не изненађује да су без акцента све речи на *х* и велики број на *ф*), коректно су лексикографски обрађене, са спретно и економично формулисаним интерпретацијом значења и, по правилу, у изворном и веродостојном контексту. Прави лексиколози и дијалектолози обрадоваће се речнику и у целини и у свим појединостима – од инвентара до семантике и контекста. При томе је наравно најважнији лингвогеографски моменат. Илустрације ради уп. нпр., скоро насумично издвојене речи: *аврик* ‘густо непроходно жбуње’, *ар* ‘просторија за смештај стоке’, *вѣгнуџи* ‘овлаш привезати’, *вѣдло* ‘светло’, *вѣгањ* ‘ковачница’, *вѣглед* ‘бочни поткровни зид на кући, калкан’, *вѣрџ* ‘кратко дрво којим се игра клис’, *диље* ‘дуго’ (комп. *диљбије*), *ђа* (прил.) ‘сад; некад’, *жѣниџ* ‘човек који помаже жени у кући’, *џсе* ‘део’, *кочањ* ‘кукурузни клип’, *кочањика/кочањка* ‘окомак’, *крљџи се* ‘бокорити се’, *лѣген* ‘лавор’,

мењена иниц. група *свр-* у *свракѣљица* и медијална група *-шч-* (*ба́шча*, *башчòвāн*), група *-жц-* се двојачко понаша (*мир̀ажција/мир̀а̀м̀и́нка*), као и *-сц-* (*исц̀еди́ӣи/иц̀е́ди́ӣи*) и *-дн-* (*й̀āне*, поред *й̀āднем*), група *-ћн->-й̄њ-* (*в̀дй̄њак*, *г̀дй̄њик*, *св̀ей̄њак*), једначење по месту творбе извршено је у споју *ш њиме*; не упрошћавају се финалне сугл. групе *-сй̄* и *-ишй̄* (*м̀асй̄*, *б̀дл̀есй̄*, *й̀рй̄ишй̄*; за *-зд* нема потврде); не губи се *-з-* у примерима *даб̀д̀гме*, *јаб̀д̀гме* (за разлику од неких других сродних говора), потврђено је паразитско *н* у примерима *к̀д̀м̀ендија*, *комендија́иш*, *комендија́иш* итд.

Речничка грађа и на творбеном и морфолошком плану пружа основу за комплетирање инвентара битнијих особина качерског говора. Уп. нпр.: суфикс *-ин* имају именице *nomina agentis* (*чоб̀āнин*, *р̀āдин*), именица *боси́љак* има морфолошке ликове *боси́љак* и *б̀оси-ок*; именица *pl. tantum на́ћве* гласи *на́ћвие* и *на́ћве*, компаратив од *вй̄сок* гласи *вй̄шљи* (тако је и на ширем северозападном србијанском тлу), творбени формант *-че* налазимо код именица *б̀енече* ‘размажено младунче’, *ж̀енче*, *бр̀āвче*, суфикс *-ије* (као нанос из црквеног језика) у примерима *й̀рмежденије* ‘дан када је неко избегао сигурну смрт’, *на́йад̀еније* ‘змија’, висока фреквенција творбених форманата (турског порекла) *-лук* и *-мија*; енкл. облик зам. трећег лица за м. и ср. род у ак. поред *га* гласи и *њга* (обично у споју *з́а њга*), суфиксом *-ина* изводе се од бројева речи за изражавање приближне количине (*й̀ей̄наесй̄ину*); изостаје алтернација у императиву *ос̀еци*; поједини прилози се могу појављивати с партикулама (*г̀оренака*); карактеристичан је и прилог за количину *м̀ено/м̀ено/м̀енко* ‘мало, малкице’ (у суседној Колубари је *м̀еко*) итд.

Уместо закључка, претходним напоменама требало би додати да може да нас радује чињеница да се отклања једна по једна белина на дијалектолошкој карти Србије.

Драгана Радовановић*
Институт за српски језик САНУ
Београд

* saraluka@eunet.rs